

розвитку України, намагатися служити інтересам суспільства і держави, а не існувати заради задоволення потреб провладних структур.

Таким чином, у 1994 році на основі вказаних процесів завершився перший етап розбудови України як незалежної держави, пов'язаний із періодом президентства Леоніда Кравчука, а водночас і перший етап існування правлячої політичної еліти України. Цей етап стосовно правлячої політичної еліти України характеризується такими особливостями:

- у політичній правлячій еліті України поступово почався процес зміни поколінь, який відбувався дуже повільно, але хід політичної боротьби доводив його неминучість;
- політична еліта, незважаючи на всі свої еволюційні процеси, значною мірою зберегла риси еліти регіональної, несамостійної, виконавчої, а в її трансформації домінували тенденції наступності;
- в Україні гостро виявилася історично закономірна нестача "внутрішніх" резервів, практично повна відсутність можливості рекрутування членів правлячої політичної еліти ззовні (з-за меж партійно-господарської номенклатури УРСР). В Україні було дивовижним способом поєднано риси двох різних способів рекрутування;
- у політичній еліті відбувся певний "пакт", і еліта набула рис консолідованої: вона поєднала представників колишньої влади та колишньої опозиції на основі ідеї незалежності та виживання у системі і витіснила радикальні частини двох колишніх таборів;
- політична еліта не змогла подолати численні перешкоди на шляху до свого самодостатнього розвитку: вказані вище "пакт" і "консенсус" від початку мали ситуативний характер (це добре буде видно в подальшому), які перестали існувати вже після першої зміни обставин.

Джерела та література

1. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки. – К., 2004.
2. Осипова Е. Социология Вильфредо Парето: политический аспект. – Санкт-Петербург, 2004.
3. Крэстева А. Власть и элита в обществе без гражданского общества // Социс. – 1996. – № 4.
4. Higley J., Pakulski J. Elite Power Games and Democratic Politics in Central and Eastern Europe, in Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe: Lessons for the Social Sciences, M. Dobry (ed.), Kluwer Academic Publisher, Dordrecht-Boston-London, 2000.
5. Гельман В. "Сообщество элит" и пределы демократизации: Нижегородская область // Полис.– 1999. – № 1.
6. Головатий М. Проблеми і біль становлення української еліти // Нова політика. – 1999. – № 2.
7. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. Кол. монографія / За ред. М. Шульги. – К., 1999.
8. Павленко Р. Посткомуністична влада: сутність і метаморфози // Нова політика. – 1997. – № 2.
9. Видрін Д., Табачник Д. Україна на порозі ХХІ ст.: політичний аспект. – К., 1995.
10. Кухта Б., Теплоухова Н. Політична еліта і лідерство. – Львів, 1996.
11. Вільсон Е., Якушик В. Політичні організації в Україні // Сучасність. – 1992. – № 5.
12. Хоффман-Ланге У. Элиты и демократизация: германский опыт // Социс. – 1996. – № 4.

Summary

This article is devoted to the consideration of the features of forming of Ukraine political elite on the first stage through the conceptions of circulation, recruiting, transformation.

Л. І. Полякова

ПРОЦЕС РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1990–1998 РР.)

У класичному вигляді теорія поділу влади була розроблена Джоном Локком та Шарлем-Луї Монтеск'є. Кожна з гілок влади здійснює лише їй притаманну функцію, має свою сферу реалізації, свої компетенції. Такий поділ влади в ідеалі забезпечує ефективність функціонування державної влади в інтересах суспільства, створює перешкоди для зловживання владою, її узурпації.

У країнах з тоталітарним чи авторитарним режимом розвивається ідея, що виконавча влада повинна домінувати в системі державної влади. Але історичний досвід доводить, що реалізація такої концепції приводить не до демократичного суспільства, а до диктатури. Наприклад: фашистська Німеччина, диктатура Муссоліні і т.д. Не існує вільного, демократичного розвитку в країні, якщо судова влада не відокремлена від законодавчої та виконавчої.

Актуальність теми викликана змінами, які відбуваються в країні останнім часом, незакінченим процесом реформування судово-правової системи, необхідністю визначення місця судової влади в системі державної влади.

Судова влада – це діяльність всіх створених в державі судів, яка реалізується з допомогою притаманних їй законодавчих засобів. Має вплив на поведінку суб'єктів права на суспільні відносини за участю цих суб'єктів. Для виконання покладених на неї функцій судова влада наділена владними повноваженнями і засобами примусу до виконання прийнятих нею рішень.

Необхідність змін у судовій сфері назривала давно. За умов адміністративно-командної системи суди не могли здійснювати свою функцію захисника прав та свобод громадян. Історія не раз підтверджувала принцип, за яким рівень демократії в країні визначається місцем і роллю суду в системі органів державної влади. Метою даного дослідження є аналіз процесу реформування судово-правової системи незалежної України у 1990-1998 рр., а також виявлення позитивних та негативних наслідків реформаційного процесу визначеного періоду.

У часи радянської України основні засади судової влади були закріплені в Конституції УРСР 1978 р. Вона передбачала, що судді незалежні та підкоряються тільки законам, також Конституція закріплювала систему судів в Україні. Проте практика радянських часів показала, що суди знаходилися під повним впливом тоталітарної системи. Судді постійно піддавалися тиску і психологічному, і професійному. В основу побудови радянського суспільства було покладено принцип демократичного централізму, згідно з яким керівництво усіма галузями державного будівництва здійснюється через систему рад і створювані ними органи. Суди в цій системі покликані були реалізовувати державну функцію правосуддя, а самі судді обиралися радами і лише формально були незалежними [1, с.33].

Спроба реформування судово-правової системи за часів «горбачовської» перебудови позитивно у подальшому сказалася на судовій системі. Важливим пунктом цієї реформи, як зазначалося в юридичній літературі, є зростання ролі судової влади у всіх сферах життя суспільства, тобто розширення компетенції суду.

Підвалини державної влади в Республіці Україна згідно Декларації про державний суверенітет України будуються за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову. Як зазначається в правовій літературі, саме з цього моменту в Україні розпочався процес створення незалежного суду. Побудова державної влади відповідно до вимог теорії «стримувальних і противаг» потребує створення конституційних гарантій влади і встановлення правових механізмів, які б забезпечували рівновагу всієї триєдиної системи влад.

Судова влада повинна мати гарантії від втручання в цей процес з боку інших владних структур. Правова держава покликана визнавати всі галузі влади рівними і водночас незалежними одна від одної. Тому в Україні після проголошення Декларації про державний суверенітет (1990 р.) виникла необхідність проголосити в Конституції принцип рівності і незалежності законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Необхідність проведення судово-правової реформи в Україні обумовлюється змінами, що відбулися і відбуваються після розпаду СРСР та проголошенням незалежності України (1991 р.) в сфері соціально-економічної політики, відмовою від тоталітаризму та командно-адміністративної системи, а також метою побудови демократичної правової держави, в якій би було забезпечено верховенство закону і захист прав людини [2, арк.5]. Необхідність судово-правової реформи обумовлювалася й тим, що як загальні так і арбітражні суди, органи прокуратури переживали кризу, викликану перевантаженістю цих органів, їх незадовільним матеріально-технічним забезпеченням.

В країні створилася тривожна ситуація викликана загрозливим ростом злочинності, діюча система кримінальної юстиції не виконувала покладені на неї завдання. За статистичними підрахунками, у 1991 р. вчинено 405500 злочини, що на 9,7% більше, ніж у 1990 р. З них розкрито всього 52,3% [2, арк.221].

При проведенні реформи, створенні незалежної судової системи в рамках правової держави, до якої прагнуть в демократичному суспільстві, слід враховувати історичні традиції України, рівень правосвідомості її населення, ступінь зрілості суспільства.

Для демократичного розвитку держави судова влада повинна бути незалежною від законодавчої та виконавчої влади і максимально наближена до населення і доступною для громадян. У будь-якій державі, особливо демократичній, виконавча влада є найбільш небезпечною для суспільства й особи, оскільки саме від неї виходить загроза правам і свободам людини і громадянина. Ця небезпека урівноважується законодавчою владою, яка приймає закони, а також судами, які застосовуючи право контролюють виконавчу владу [3, с.303]. З іншого боку, судова влада не повинна займатися нормотворчістю, підмінювати законодавчі органи, втручатися у прерогативу виконавчої влади.

Слід зазначити, що судова влада за своєю правовою та матеріально-технічною базою є найслабкішою з трьох гілок влади. Захищаючи конституційні свободи, суд ставить себе посередником між державою і фізичними та юридичними особами. Але така роль може бути

ефективною у разі, якщо вона спирається на довіру з двох сторін, якщо є незалежною, професійною структурою, громадянам гарантується рівність перед судом.

Судова влада не повинна піддаватися політичним впливам. Але не можна взагалі відсторонятися від політики, оскільки судова влада є частиною держави, а та в свою чергу, формою політичної організації суспільства. Судді, як і всі люди, мають свої політичні уподобання. Але ці уподобання не можуть впливати на об'єктивність прийнятих рішень.

На жаль, в Україні судова влада не посіла належного місця в суспільному житті. Громадяни, які були виховані у тоталітарному суспільстві, не мали довіри до судової влади з точки зору її прихильності до законності та справедливості, не розглядали суд як свого захисника. Соціологи свідчать, що 65% населення України не задоволені діяльністю судів. Цьому сприяють не укомплектованість судових структур, корупція, недостатнє фінансування судів, неналежна юридична підготовка багатьох з них [3, с.305].

28 квітня 1992 р. Верховною Радою України затверджена Концепція судово-правової реформи. Постановою Верховної Ради була створена комісія на чолі з к.ю.н. Коцюбою О.П. з проведення судово-правової реформи [2, арк.1]. Головною метою судово-правової реформи і реформування незалежної судової влади є перебудова судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства. В концепції зазначалося, що в Конституції України та Законі «Про судоустрій» слід закріпити, що судова влада в Україні здійснюється Конституційним, загальним та арбітражним судами, кожен має чітко визначену компетенцію. Значних змін в період незалежності потребувала система загальних судів.

Конституційний суд, як орган судової влади – є незалежним органом в судовій системі, покликаним забезпечити відповідність законів республіки, інших нормативних актів державних органів Конституції України, охорону конституційних прав і свобод осіб [4, арк.1].

Арбітражні суди – захищати права і законних інтересів учасників господарських відносин, незалежно від форм власності.

Верховний Суд має бути апеляційною інстанцією для справ, розглянутих обласними судами по першій інстанції, крім справ, розглянутих з участю присяжних засідателів, і касаційною інстанцією для всіх судів, в т.ч. і розглянутих судом присяжних. Верховний Суд не повинен мати повноважень суду першої інстанції, оскільки це суперечить Міжнародному пакту про громадянські і політичні права і позбавляє засуджених права на апеляційне і касаційне оскарження рішення суду.

Виникла в Комісіях дискусія з приводу військових судів, але було вирішено зберегти військові суди, звільнити їх від військового командування [2, арк.22].

Для більш досконалого реформування були визначені етапи проведення судово-правової реформи.

Перший етап: 1992-1993 рр. Передбачав розробку і затвердження концепції судової реформи Верховною Радою України. Створення Комісії Верховної Ради України з судово-правової реформи. Підготовка нормативних актів, включаючи Закони «Про Конституційний Суд України», «Про судоустрій України», внесення змін до ряду Кодексів України. Обговорення і прийняття законів «Про адвокатуру». Утворення Інституту законодавства і правової реформи при Верховній Раді України.

Другий етап: 1994-1995 рр. Подання Верховною Радою основного пакету законодавчих актів, запровадження спеціалізації у здійсненні правосуддя, завершення формування матеріально-технічної бази судових органів.

Третій етап: 1996-1998 рр.(у першій редакції концепції третій етап мав інші хронологічні рамки – 1994-1996 рр.). На цьому етапі передбачалося вивчення і узагальнення ефективності судово-правової реформи. Прийняття актів про дальше удосконалення законодавства з питань організації і діяльності суду, органів розслідування, прокуратури, юстиції, адвокатури.

При розробці концепції використовувалися матеріали зауважень і пропозицій судів на з'їзді суддів у грудні 1991 р., а також концепції судової реформи, запропоновані судами Івано-Франківської, Київської, Одеської, Донецької, Луганської областей, Верховним Судом України, окремими суддів, юристів. На основі порівняльних таблиць, можливо прослідкувати хід дискусій та пропозицій [2, арк.177,216].

Перший етап судово-правової реформи у часі співпав з конституційним процесом, тому більшість положень концепції знайшли відображення в конституційних нормах, але були і такі положення, які не отримали підтримки під час доопрацювання проекту Конституції. З'явилося розпорядження Президента України № 417/95 РП від 22 листопада 1995 року про створення комісії для доробки концепції судово-правової реформи. Встановлений строк закінчення роботи – 1 березня 1996 р. [5, с.157].

Аналіз виконання конкретних положень Концепції 1992 року дає підґрунтя для висновку про те, що більшість з них знайшло відображення в галузевому законодавстві.

Досягненням пройдених етапів судово-правової реформи слід визнати створення Конституційного Суду України і забезпечення законодавчих і матеріально технічних умов для його діяльності, а також радикальні зміни в діючому процесуальному і судовійній законодавстві, тому що вони всі вони були передбачені концепцією.

Юристи ведуть дискусію з приводу класифікації декларативних положень концепції з розділенням на три групи:

- повністю реалізовані;
- частково виконані;
- зовсім нереалізовані.

Деякі положення реформи можна визнати реалізованими, але не на сто відсотків. Вони відносилися до:

- створення системи законодавства про судовійній, які б забезпечили незалежність судової влади;
- чіткого визначення компетенції різних складових судової системи;
- гарантій прав громадян на розгляд їх справ незалежним судом;
- відповідності нормативних актів регламентуючих судову діяльність вимогам міжнародних угод ратифікованих Україною;
- радикального реформування основного масиву матеріального права;
- єдиноособового та колегіального правосуддя;
- визначення умов допустимості доказів;
- судового контролю за законністю, обґрунтуванням процесуальних рішень слідчих органів, - які обмежують права громадян;
- перевірки судових рішень в апеляційному порядку.

До виконаних частково відноситься фактично головний пункт концептуального переліку принципів, які передбачали «шляхом ефективного розподілу повноважень гарантувати самостійність і незалежність судових органів від впливу законодавчої та виконавчої влади». Процес спеціалізації судів, крім гілки господарського правосуддя і правосуддя військових судів знаходився на початковому рівні.

Не досягли позитивних результатів і сфері справедливого суду, гарантоване право на захист, реалізації принципу презумпції невинності.

Не зважаючи на пункти реформи, не вдалося реалізувати напрям, який передбачав максимально наблизити суди до населення [5, с.159].

На останньому етапі реформи виявилися повністю нереалізованими такі положення:

- судді, прокурори, адвокати не забезпечені форменим одягом;
- не створений державний фонд, з якого виділялися б кошти на повернення громадянам збитків, заподіяних злочином;
- створення єдиного слідчого апарату;
- реформування системи загального нагляду прокуратури;
- забезпечення суддів житлом.

Наведені дані свідчать, що більшість задекларованих принципів реформи в різній мірі були запроваджені не тільки в галузеве законодавство, але й на практиці.

Актуальною проблемою, яка вимагає свого рішення, є створення суду присяжних. Незважаючи на прийняття Закону «Про судовійній України», судова влада залишається в Україні дуже слабкою, не реформованою до кінця, що не відповідає вимогам розвитку демократії. У формі суду присяжних захист прав і свобод людини та громадянина від свавілля виконавчої влади стає справою самого народу і дійсно повністю залежить від його культури, правосвідомості та природженого почуття справедливості.

Послідовне втілення у життя принципу розподілу влади вимагає, щоб усі гілки підлягали обранню та контролю з боку народу.

В Українській державі, як і в інших країнах колишнього СРСР, дуже сильною є традиція злиття законодавчої, виконавчої та судової влади. Через обслуговування судів, забезпечення їх фінансами, матеріальними благами, участь у вирішенні кадрових проблем, кар'єри представники виконавчої влади мали і мають вплив на здійснення правосуддя. В. Стефанюк, аналізуючи проблеми судової влади та судово-правової реформи, відмічав, що правоохоронні органи не залишають спроб залучити до відповідальності представників судової влади визнає як складно – залучити до відповідальності представників найвищих ешелонів влади. А це свідчить про за політизованість судової влади [6, с.439].

Таким чином, з проголошенням України незалежною державою на законодавчому рівні було закріплено існування самостійної судової влади. Існування незалежної судової влади вимагало відповідного механізму реалізації законодавчих положень, та визначення шляхів впровадження в

суспільне життя. Судово-правова реформа покликана була вирішити проблеми, які виникали в процесі її становлення. Але, як показав аналіз, реформа 1990-1998 рр. мала і позитивні наслідки, і негативні. В даному дослідженні проаналізовані етапи та наслідки реформи, що дає підґрунтя стверджувати, що реформаційний процес судово-правової реформи далеко не закінчений.

Література та джерела

1. Городовенко В.В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні. – К., 2007.
2. ЦДАВО. – Ф. Р-1. – Оп. 22. – Спр. 1502.
3. Фрицький Ю.О. Державна влада в Україні. – Дніпропетровськ, 2006.
4. ЦДАВО. – Ф. 1. – Оп.22. – Спр. 1484.
5. Брынцев В.Д. Судебная власть (Правосудие). Итоги реформ 1992-2003 гг. в Украине. – Харьков, 2004.
6. Рекецкая И.Р. Судебная власть в системе разделения властей // Государство и право. – 2002. – Вып. 16.

Summary

The judicial power is an activity of state courts, which realizes with the help of legislative means. To carry out these functions, the judicial power is provided with authoritative power and methods of compulsion to execute the judgement.

О. Ю. Дащаківська

ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ ЯК ЛЕГІТИМАЦІЙНА СИТУАЦІЯ

Політичні події так чи інакше стосуються питань легітимності політичного та соціального буття, політичних інститутів, норм, адже впливають на суспільство, ефективність політичної системи. Саме тому доречним є розгляд фактів політичного життя у контексті проблем легітимності. Особливого значення набувають події, що провокують появу змін, впливають на ціннісні орієнтації суспільства. Безсумнівно, такими є революційні зміни, зміни політичної еліти, зміна політичного курсу. Кожна така зміна зумовлює легітимацийну ситуацію. У даній статті маємо на меті розглянути події 2004 року, що відомі як Помаранчева революція, як легітимацийну ситуацію.

Легітимацийна ситуація – ситуація політичної дійсності, що виникає у випадку зменшення ступеня легітимності політичної еліти і характеризується появою нових можливостей для подальшої легітимациї, зміною в системі цінностей та нормативно-регуляторній базі, зміною політичної еліти, конкуренцією між формальними та неформальними політичними інститутами. Це ситуація невизначеності щодо подальшого перебігу легітимацийних процесів. На думку Т. Берната, що вперше вжив цей термін, власне легітимність походить від легітимацийної ситуації, що є перехідним станом до практичної легітимності [1]. Легітимацийна ситуація включає в себе широкі можливості набуття легітимності, знання, що необхідні для її здійснення, причому знання ці стосуються підстав легітимності, її суб'єктів та об'єктів для даного суспільства. Така ситуація обмежує можливості легітимності, забезпечує поступовість легітимацийних процесів, не допускає можливості нелегітимності політичної системи та влади. Виникнення легітимацийної ситуації детермінується появою політичної дійсності та потребою індивідів ідентифікувати цю дійсність.

Легітимацийні ситуації – своєрідний лакмусовий папірець, який відображає зміни в суспільстві, що відразу стають помітні у вимогах легітимності. Розв'язання ситуації залежить від діяльності групи, що, як писав П. Бурд'є, володіє монополією на діяльність у політичному полі [2, с.180], – політичної еліти. Оскільки в демократичних суспільствах зміни в складі еліти можуть відбуватися періодично – залежно від періодичності виборів, то легітимацийна ситуація має місце і цих випадках. Звідси робимо висновок, що легітимацийна ситуація має циклічний характер, а процес її розгортання залежить від динаміки легітимациї у тому чи іншому суспільстві.

Легітимацийна ситуація протікає у трьох площинах: суспільство, середовище політичної еліти, міжнародне середовище. Спад довіри суспільства до політичної еліти, відмова її визнавати у колі елітних груп та на міжнародному рівні є свідченням процесів делегітимациї щодо існуючої політичної еліти та пошуку нових основ для легітимациї. У Європі свідченням кризи легітимності є падіння довіри до представників політичної еліти до 17%.

У середовищі політичної еліти також можуть виникати ситуації неприйняття окремих осіб в елітні групи, відмова кооптації їх до елітних груп, посилення фрагментації в середовищі політичної еліти, нестача порозуміння, збільшення рівня роз'єднаності. Легітимацийна ситуація відрізняється посиленням конфліктності у середовищі політичної еліти, інтереси якої часто є